

Закономірності та послідовність економічного переходу

Як вже було зазначено в попередніх публікаціях, перехід від планової до ринкової економіки потребує певного часу для здійснення необхідних інверсійних процесів.

Інверсія (англ. *inversion* – перестановка, зміна) **економіки** – докорінна зміна функціональних засад економіки, зокрема видів і форм власності, управління, розподілу, вибору виду діяльності, ціноутворення, економічних відносин загалом.

Перехідна економіка є новим типом економіки, в якому відбуваються ринкові зміни, тобто це вже не планова, але ще й не ринкова економіка.

Процес інверсії, або переходу до ринку, непростий, зокрема для України, з огляду на ті завдання, які їй необхідно реалізувати: формування національної ідеології, зміна стереотипів політичного та економічного мислення, побудова національно-демократичної правової держави, здійснення радикальних економічних перетворень, стимулювання виробництва, створення умов для впровадження іноземних інновацій та залучення інвестицій.

У регламентовано-плановій економіці України, що існувала до проголошення незалежності, праця і капітал були неприбутковими або малоприбутковими, створений продукт – малоефективним або збитковим, таким, що не відшкодував виробникам витрат на його виробництво, рівень життя більшості населення – низьким, у той час як у країнах з ринковою економікою набагато вищим.

Згідно з теорією національної економіки найефективнішою за господарським змістом і суспільним призначенням є економічна система, в процесі побудови якої узгоджено суб'єктивні (ідеологічні) та об'єктивні (економічні) фактори. Якщо економічні закони діють об'єктивно і незмінно, то ідеологічні системи мають формуватися залежно від типу економіки, а вона – відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Регламентовано-планова економіка була сформована на ідеології суспільної власності та централізації управління, що не відповідає вимогам об'єктивних економічних законів, а ліберально-ринкова – на ідеології приватної власності і самоуправління власників капіталу та продукту, що відповідає вимогам об'єктивних економічних законів. Перша не витримала випробування часом і розпалася, а друга успішно розвивається. Для кожної з цих систем характерний певний спосіб суспільного виробництва: для регламентовано-планової – так званий соціалістичний, для ліберально-ринкової – капіталістичний. Таким чином, Україні належить перейти від першого до другого способу виробництва. Період, в який відбувається такий перехід, має назву „перехідний”, а економіка цього періоду – „перехідна”.

В українських реаліях перехідна економіка означає перехід від планово-директивних методів господарювання до ринкових механізмів

функціонування економіки, тобто від адміністративних до ліберальних методів. Він передбачає такі докорінні зрушення і зміни в організації та функціонуванні економіки:

- усвідомлення на всіх рівнях влади і нацією загалом необхідності формування нового, національно-економічного мислення на основі глибокого пізнання дії об'єктивних економічних законів і організації економічної системи відповідно до вимог цих законів;

- перехід виробничої та підприємницької ініціативи до власників капіталу і тих, хто прагне здійснювати підприємницьку діяльність; обмеження впливу держави на економіку (вона лише створює інституційні передумови функціонування економіки, стимулювання обсягів виробництва, соціального розвитку і захисту непрацюючих);

- формування передумов розвитку відносин щодо вільного руху працівників, капіталу, грошей, цін, попиту, пропозиції, конкуренції тощо, які характеризують головні категорії ліберально-ринкової економіки;

- визначення і законодавче закріплення пріоритету приватної власності на капітал та створений продукт; запобігання незаконному збагаченню за рахунок розкрадання національних ресурсів, використання службового становища і владних функцій, „тіньових” чи кримінальних економічно-фінансових операцій; створення правових умов законного збагачення через лібералізацію підприємництва, державну та банківську його підтримку, забезпечення права на зовнішньоекономічну діяльність, прибутки, доходи та ін.

Згідно з теорією національної економіки перехід від регламентовано-планової до ринкової економіки передбачає три етапи: стабілізація, становлення ринку, реструктуризація.

Стабілізація. Уряд спрямовує свої зусилля на подолання інфляції та інших негативних наслідків розпаду соціалістичної системи. Це найскладніший період, оскільки, як правило, супроводжується спадом виробництва національного продукту, зростанням цін, поляризацією суспільства. Розпад радянської політичної та економічної системи в **1991 р.** був історично закономірним. Економічний занепад почався вже наприкінці 50-х рр. ХХ ст. У 70-ті–80-ті рр. уряди країн Центральної Європи та СРСР змушені були звернутися за допомогою до іноземних кредиторів. Колосальний дефіцит державного бюджету розкручував спіраль інфляції. Підвищення заробітної плати без відповідної бази заподіяло значні збитки підприємствам, які відтак вимагали нових і нових субсидій. Іноземні кредити вичерпалися, міжнародні кредитори почали вимагати повернення зовнішніх боргів.

Саме тому початок посткомуністичної ери для країн Центральної і Східної Європи був позначений гострою фінансовою кризою. Зокрема, у Польщі влітку 1989 р., коли уряд „Солідарності” вже прийшов до влади, але ще не розпочав економічних реформ, дефіцит державного бюджету становив понад 10% від валового національного продукту, а зовнішній борг країни перевищував 40 млрд. дол. (уряд не мав твердої валюти навіть на виплату

відсотків за кредитами). Інфляція сягала 30% на місяць. Повсюдний ціновий контроль призвів до зникнення товарів за державними цінами, населення змушене було купувати їх на чорному ринку, ціни на якому нерідко були втричі вищі за державні.

У колишньому СРСР ситуація була ще складнішою. Дефіцит бюджету в 1991 р. становив приблизно 16% від валового національного продукту. Як і Польща, він був неспроможний сплатити зовнішній борг, що перевищив 60 млрд. дол., інфляція у другій половині 1991 р. досягла 30% на місяць. Державний контроль за цінами мав наслідком загальний дефіцит і розквіт *чорного ринку*. На кінець 1991 р. з прилавків зникли продовольчі товари. Обсяги виробництва, зокрема у стратегічно важливих енергетичних галузях, різко знизилися, видобуток нафти скоротився з 560 млн. т у 1989 р. до 461 млн. т у 1991 р.

Нові посткомуністичні уряди в Польщі і в Україні зіткнулися ще з однією гострою проблемою: селяни припинили продаж зерна державі (і як наслідок – виникла реальна загроза голоду), оскільки державні закупівельні ціни були в кілька разів нижчими, ніж на чорному ринку. З огляду на це вигідніше було продати зерно на чорному ринку, вивезти його у вигляді контрабанди до сусідніх країн або зберегти до підвищення державних цін. До листопада 1991 р. уряд спромігся закупити менше 20% урожаю, запаси зерна у великих містах вичерпалися. Постала потреба в закупівлі його за кордоном.

Отже, у період стабілізації першочерговим завданням є розв'язання проблеми стабілізації фінансів загалом, тобто відносин з приводу руху грошей і товарів. Ознака нестабільних фінансів – інфляція чи навіть гіперінфляція, яка загрожує обернутися катастрофою для всього народного господарства. Тому стабілізаційні заходи мають бути рішучими і спрямовуватися на подолання фінансової кризи, передусім інфляції, через зменшення, а відтак і ліквідацію бюджетного дефіциту. Необхідно скасувати контроль за цінами і таким чином вирішити питання нестачі товарів першої необхідності.

Однак період стабілізації ще не розв'язує економічних і соціальних проблем у країні. Стабільний стан на ринку товарів і послуг, що характеризується відносною сталістю, появою товарів, відносною платоспроможністю споживачів є лише першим кроком до створення механізму ринкової економіки. У цей період реальних ринкових реформ здійснено ще небагато, рівень життя населення низький (це значною мірою є наслідком проблем, успадкованих від колишньої системи). За таких умов реформатори нерідко втрачають свою політичну популярність і підтримку населення щодо здійснення подальших реформ.

Використана література:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Пік”, 2009. – 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – [2-ге вид., випр.]. – Кіровоград : „КОД”, 2010. – 548 с. : іл.

3. Яковенко Р. В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики. Дидактичний довідник / Роман Яковенко. – [Вид. 2-ге, випр.]. – Кіровоград : видавець Лисенко В.Ф., 2015. – 130 с.

4. Яковенко Р. В. Основи теорії економіки для технічних спеціальностей : навч. посіб / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Поліграф-Сервіс”, 2009. – 120 с. : іл.

5. Яковенко Р. В. Державне регулювання економіки : конспект лекцій / Роман Яковенко. – Кіровоград : КНТУ, 2012. – 40 с. : іл.

Р. В. ЯКОВЕНКО,

к.е.н., доцент